

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

СИДОРОВСЬКА ЄВГЕНІЯ АНДРІЇВНА

УДК 008:379.8:130.123.4

**«ЖИТТЄВИЙ СВІТ» ЛЮДИНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА
КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

26.00.01 – теорія та історія культури

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології**

Київ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України.

Науковий керівник:

доктор культурології, професор
Петрова Ірина Владиславівна,
Київський національний університет
культури і мистецтв, професор кафедри
івент-менеджменту та індустрії дозвілля

Офіційні опоненти:

доктор культурології, доцент
Жукова Наталія Анатоліївна,
Видавничо-поліграфічний інститут
Національного технічного університету
«Київський політехнічний інститут імені
Ігоря Сікорського»; завідувач кафедри
графіки;

кандидат культурології, доцент
Дячук Валентина Павлівна,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв, доцент кафедри
арт-менеджменту та івент-технологій.

Захист відбудеться 28 вересня 2018 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 в Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розіслано 28 серпня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. М. Підлипська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Соціально-ціннісні зміни та трансформації, що відбуваються в сучасній Україні, супроводжуючись перетвореннями у політичній, економічній, культурній сферах, спонукають до активного осмислення проблем гуманізації суспільства та виховання гармонійної особистості. В означеному контексті особливої ваги набувають проблеми вимірів людського буття, зокрема «життєвого світу» людини, адже саме він впливає на духовне становлення особистості, обумовлює світовідношення й детермінує її екзистенцію, актуалізуючи процес культуротворення.

Життя людини пов'язане, передусім, з повсякденністю, до складу якої належать об'єктивні та суб'єктивні складові, а відтак – життєві прояви людини – суб'єкта певної культури. Усе це регулюється, з одного боку, нормами та традиціями, існуючими в суспільстві, а з іншого – особистісним досвідом, умовами життя, ціннісними орієнтирами індивіда. Дозвілля, як індивідуальний час, цінний, насамперед, для індивіда, є частиною повсякдення людини. Оскільки існує дозвілля «інституалізоване» й «неінституалізоване», «колективне» чи «індивідуальне», існують суспільний та особистісний критерії дозвілля та дозвіллевої діяльності. Водночас та ж сама діяльність може бути й інституалізованою (неінституалізованою), й індивідуальною (колективною).

Постає запитання: чим обумовлений вибір індивідом того чи іншого виду дозвіллевої діяльності? Існує думка, що суспільство є тією інстанцією, яка визначає міру відповідності між потребами індивідів та типами діяльності, що лише суспільство робить значущими ті чи інші види діяльності. У реальності ж така ситуація складається за умов існування взаємної гармонії між індивідом та суспільством, в іншому випадку дозвіллева діяльність, протиставляючи себе державі та суспільству, перетворюється в сферу реалізації виключно індивідуальних потреб. Людина самовизначається в смислових координатах свого повсякдення, в межах яких продукується реальність її буття. Ця проблема, насамперед, зумовлює необхідність розгляду дозвіллевої діяльності у контексті проблем «свободи та необхідності», ігрового виміру людського життя, а також культуротворчого потенціалу дозвіллевої діяльності. Тож актуальність представленого дослідження обумовлена, насамперед, відсутністю досліджень щодо детермінації «життєвим світом» людини дозвіллевої діяльності.

Увесь комплекс цих проблем імпліцитно вписаний у теоретичний контекст культурології, а їх розгляд крізь призму детермінації «життєвим світом» людини дозвіллевої діяльності поглиблює їх опрацювання та розкриття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до теми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (державний реєстраційний номер 0117U002887).

Мета дослідження – з'ясувати специфіку взаємозв'язку «життєвого світу» людини та культурно-дозвіллевої діяльності.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання**:

- дослідити історико-філософський контекст проблеми людської буттєвості, а також тлумачення поняття «життєвий світ» людини;
- з'ясувати роль «життєвого світу» людини в формуванні її світовідношення та обґрунтувати «“життєвий світ” – кордоцентризм – творча діяльність» у ролі компонентів світовідношення в контексті культурно-дозвіллевої діяльності;
- систематизувати концепції дозвілля та культурно-дозвіллевої діяльності;
- проаналізувати взаємозв'язок «життєвого світу» людини та культурно-дозвіллевої діяльності в контексті проблеми «свободи та необхідності»;
- аргументувати ігровий вимір «життєвого світу» людини;
- розкрити значення естетичного фактору як підґрунтя цілісності та повноцінності «життєвого світу» індивіда;
- обґрунтувати культуротворчий потенціал дозвіллевої діяльності, який формується на морально-естетичних засадах.

Об'єкт дослідження – «життєвий світ» людини.

Предмет дослідження – культурно-дозвілєва діяльність у контексті «життєвого світу» людини.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи систематизації та узагальнення досліджуваної проблеми. Мета та завдання роботи обумовили застосування таких **методів дослідження**: історико-культурного, що передбачає об'єктивне ставлення до накопичення первинних даних; герменевтичного – задля дослідження та систематизації різних модифікацій понять, зокрема, «життєвий світ», «дозвілля», «дозвілєва діяльність», «гра»; аналітичного – у з'ясуванні концептуальних засад, на яких ґрунтуються сучасні підходи до вивчення проблеми «життєвого світу» та дозвіллевої діяльності.

Складність та багатоаспектність концептуальних позицій – філософії, культурології, естетики, етики, психології – щодо «життєвого світу» людини, а також відсутність праць, в яких вивчається детермінованість «життєвим світом» дозвіллевої діяльності, зумовило застосування міжнаукового підходу.

Значно важливішим був метод філософського узагальнення, який дозволив у різноманітних формулюваннях щодо феномену «життєвого світу» та поняття «дозвілєва діяльність», зафіксованих у роботах науковців різних галузей знань, виявити спільну парадигму, що, насамперед, дало можливість обґрунтувати думку щодо детермінації «життєвим світом» людини дозвіллевої діяльності.

Теоретичну базу дослідження утворюють і фундаментальні, і узагальнюючі дослідження в галузі теорії та історії культури, естетики, філософії, історії та теорії дозвілля, частково – етики, психології та соціології.

«Життєвий світ» як світ людини, мови та ціннісно-смісловий універсум культури, що протистоїть об'єктивно-науковому світу, вперше почав аналізувати німецький філософ, засновник феноменології Е. Гуссерль, який увів це поняття в науковий обіг. З часом ця проблема набула значної актуалізації та концептуалізації в теоріях Дж. Міда, Ч. Кулі, М. Гартмана, К. Ясперса,

М. Шелера, М. Гайдеггера, Н. Аббаньяно, Ж.-П. Сартра, Х. Арндт, М. Мерло-Понті, Дж. Хоманса, Т. Лукмана, П. Бергера.

Значний інтерес теоретиків до означеної проблеми наснажувався достатньо потужною історико-філософською традицією її постановки та аналізу. Взаємозв'язок буття людини, її світовідношення та творчої діяльності цікавив філософів та теоретиків ще з античності (Сократ, Платон, Арістотель, Діонісій Ареопагіт, Августин, Фома Аквінський, Піко делла Мірандола, Нікола Кузанський, М. Фічіно, М. Монтень, Р. Декарт, Б. Спіноза, Е. Шефтсбері, Ф. Хатчесон, Д. Юм, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Ф. Шеллінг, О. Шпенглер, Г.-Г. Гадамер).

Проблемі «життєвого світу» людини значну увагу приділяли й психологи, пояснюючи ним і екзистенційні стани: почуття тривоги, самотності, відчуження, а також інстинкти смерті, агресії, руйнування (З. Фрейд, А. Адлер, К.-Г. Юнг, К. Хорні, Е. Фромм, Г. Гард, Г. Лебон, Дж. Морено).

У постмодерністському дискурсі питання «життєвого світу» дотично представлено у працях Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дельоза, Ж. Бодрійяра, Ж. Дерріди, Ф. Гваттарі, У. Еко, Ю. Кристєвої.

В українській гуманістиці проблемі «життєвого світу» людини присвячено фундаментальну працю А. Залужної «Життєвий світ людини як смисловий універсум культури: морально-естетичні виміри» (2012).

Той чи інший аспект цього питання присутній у дослідженнях М. Галушко, О. Гомілко, Н. Жукової, С. Кошарного, Л. Левчук, В. Малахова, О. Наконечної, О. Оніщенко, М. Поповича, О. Попович, Г. Фесенко. Не можемо оминати увагою й доробок російських теоретиків щодо проблеми «життєвого світу», зокрема П. Гайдєнко, Н. Мотрошилової, О. Первушиної, Д. Разєєва.

Під час вивчення проблематики взаємообумовленості «життєвого світу» людини та світовідношення було проаналізовано роботи О. Бензюка, І. Бондарєвської, М. Бровка, Л. Довгої, С. Кримського, С. Курбатова, В. Левіної, В. Личковаха, В. Менжуліна, О. Наконечної, О. Оленіної, О. Оніщенко, М. Поповича, О. Попович, О. Проценко, В. Пуліної, М. Севериної.

Розгляд проблеми взаємообумовленості «життєвого світу» людини та її світосприйняття спонукали дисертанта звернутися до теорії кордоцентризму, зокрема до праць Г. Сковороди, П. Юркевича, Б. Вишеславцева, С. Франка, П. Флоренського. У сучасній науковій думці «теорія серця» активно розробляється українськими науковцями – Т. Закидальським, Л. Кияновською, Н. Більчук, І. Бичком, К. Дубровіною, Я. Гнатюком, В. Михалевичем.

Важливим теоретичним аспектом дослідження була низка питань, яка, з одного боку, є дотичною до проблеми «життєвий світ» – дозвілєва діяльність творчості – морально-естетичний простір існування людини, власне «естетичне», а з іншого – мала самотійне дослідницьке навантаження, – гра, ігровий вимір «життєвого світу» людини. Щодо цього теоретичного блоку, то дисертант звертався до робіт В. Іванова, А. Канарського, Л. Левчук, В. Малахова, В. Мовчан, В. Надурака, Ю. Сабадаш, М. Ткачук, О. Фортової, Р. Шульги.

Розкриття проблеми детермінації «життєвим світом» людини дозвілєвої діяльності вимагало вивчення робіт, присвячених проблемі вільного часу, що

цікавила теоретиків, починаючи з XIX ст. (Й. Ф. Гербарт, Т. Веблен, К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Тард, Е. Дюркгейм, В. Зомбарт, М. Вебер, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Маркузе).

Варто зазначити, що проблема дозвілля й сьогодні є однією з найактуальніших тем дослідження не лише в Україні, але й за її межами. Вивчається історія дозвілля (Е. Віолле-ле-Дюк, О. Генкіна, О. Доронкіна, Т. Кісельова, К. Кухер, Г. Нікітіна, О. Петряков, Ю. Стрельцов, М. Хренов, В. Уорзіаті), його функції (Е. Вілкес, Т. Галанова, Ю. Давидов, Л. Куцакова, Я. Перельман, Ю. Стрельцов), педагогічні основи (Н. Герхардт, Р. Азарова, О. Голованов, М. Картушина, В. Кірсанов, Т. Ковальчук, О. Макушина, С. Теплюк, М. Ярошенко), діяльність і специфіка різноманітних інституцій, взаємопов'язаних із дозвіллевою діяльністю (К. Жигульський, Ю. Лотман, О. Панченко, В. Пропп, Т. Абанкіна, Г. Аванесова, С. Безклубенко, В. Воскобойніков, О. Гончарова, О. Жалюк, О. Копієвська, В. Новаторов, М. Поплавський, Ф. Попова, П. Слободянюк, Н. Цимбалюк), соціальний (І. Бакштейн, С. Булатова, І. Бутенко, Л. Гордон, Н. Князькіна, В. Коренная, Н. Котельникова, Р. Стеббінс) та психологічний аспект дозвілля (Т. Дауд, Г. Сельє, М. Спінжаров, К. Фопель).

Питання історії та практики дозвілля в регіонах України порушують у своїх дослідженнях Т. Гаєвська, О. Лукашевич, О. Михайлов, В. Чуйко, В. Шевчук. Діяльність різноманітних арт-об'єднань в Україні на поч. XX ст. аналізує В. Шейко. Деякі аспекти дозвілля української діаспори розкриває Г. Карась. Ґрунтовному вивченню та всебічному аналізу дозвілля й дозвіллевої діяльності присвячені праці українського культуролога І. Петрової.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених різним аспектам проблеми дозвілля, все ж таки варто відзначити, що питання детермінації «життєвим світом» людини культурно-дозвіллевої діяльності залишається малодослідженим, чим і обумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- на основі міжнаукового підходу уточнено поняття «життєвий світ» людини в контексті культурно-дозвіллевої діяльності;
- досліджено культурно-дозвіллеву діяльність крізь призму проблеми «свободи та необхідності»;
- обґрунтовано детермінацію культурно-дозвіллевої діяльності «життєвим світом» людини;

уточнено:

- евристичний потенціал поняття «життєвий світ» людини, яке в різних соціокультурних ситуаціях набуває нових сенсів, що розкривають динаміку культуротворчості;

набули розвитку:

- уявлення про морально-естетичні засади людської життєдіяльності в контексті проблеми культуротворення;
- осмислення взаємообумовленості «життєвого світу» людини, її

світовідношення та культурно-дозвіллевої діяльності;

- представлення гри як стимулу ігрового виміру «життєвого світу» людини;
- обґрунтування необхідності «естетичного» фактору в «життєвому світі» людини в контексті культурно-дозвіллевої діяльності;
- концептуалізація виявлення культуротворчого потенціалу культурно-дозвіллевої діяльності через виокремлення «культурно-мистецьких» форм та «атрибутів міського життя».

Практичне та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в розширенні теоретичної площини культурологічного розуміння феномену «життєвого світу» людини, що детермінує її дії, зокрема культурно-дозвіллеву діяльність. Матеріали дисертації, її положення та результати можуть бути використані під час читання курсів з культурології, теорії дозвілля, історії культури, а також у відповідних спецкурсах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою, яка виконана на основі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Висновки й положення новизни одержані самостійно. Публікації на тему дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Українська культура: перспективи євроінтеграції. Інноваційні процеси в сучасній культурі» (Київ, 2016) та «Національні культури у глобалізованому світі» (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка і культура України в світових глобалізаційних процесах: позиціонування і реалії» (Київ, 2018).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в 11 одноосібних публікаціях, з них 5 статей – у фахових виданнях, затверджених МОН України, 1 стаття – у виданні, що належать до міжнародних наукометричних баз, 3 – праці апробаційного характеру, 2 – праці, що додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (302 позиції). Загальний обсяг дисертації налічує 206 сторінок. Обсяг основного тексту – 177 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження, виокремлено об'єкт, предмет, мету і завдання, проаналізовано стан наукового опрацювання проблеми, визначено методологічні принципи аналізу і методи дослідження, розкрито наукову новизну дисертації, її теоретичне та практичне значення, є дані про публікації та апробацію дослідження.

У **розділі 1 «Проблема «життєвий світ» людини у логіці освоєння та конструювання соціокультурного простору»**, що складається з трьох підрозділів, розглянуто історико-філософський контекст становлення і розвитку проблеми «життєвий світ» людини, досліджено компоненти світовідношення.

У підрозділі 1.1. «Історико-філософський контекст проблеми “життєвий світ” людини» аргументовано, що аналіз культурно-дозвіллевої діяльності повинен опиратися на теоретичний потенціал проблеми «життєвий світ» людини, яка активно досліджується сучасними українськими науковцями. Відтворено історико-філософський контекст становлення та розвитку проблеми «життєвий світ» людини. Поняття «життєвий світ» людини сприймається як особистісний досвід, який базується на розмаїтті чуттєво-розумового сприйняття, переживань, цінностей, так і досвід навколишнього світу, де розгортається усе життя кожної окремої людини, – у дисертації відображено «життєвий світ» людини, який ототожнюється не лише з природними речами, а й з об’єктами в їх змістовній наповненості та значущості. Саме індивід оцінює та своїми вчинками і думками відображає ставлення до навколишнього світу через призму інтенційних процесів.

У підрозділі 1.2. «Досвід опрацювання проблеми “життєвий світ” людини: від феноменології Е. Гуссерля до постмодернізму» окреслено «рух» означеної проблеми протягом ХХ ст., зазначено, що одним з найсуттєвіших впливів на розуміння проблеми «життєвого світу» людини мають теорії постмодерністів, зокрема, їх розміркування щодо «номадологічного проекту».

Зазначено, що соціум детермінує родові та рольові визначеності. Саме на їх основі інтенції «життєвого світу» визначає для себе індивід, оскільки він є об’єктом власної життєдіяльності. Відтак, людина в будь-який момент свого повсякденного життя знаходиться в особистісно детермінованій ситуації, тобто в обумовленому нею фізичному й соціокультурному оточенні, в якому вона посідає певне місце, не тільки в просторово-часовому або статусно-рольовому значенні, але й в морально-ідеологічному. Актуалізовано, що проблема «життєвого світу» людини належить до загальної теоретичної константи, а саме: світовідношення. Відзначено, щодо дозвілля актуалізується культурологічна рефлексія морального, а також і естетичного підґрунтя «життєвого світу» у різновекторності її проявів – від феноменологічно-онтологічного до аксіологічного та комунікативного дискурсу.

У підрозділі 1.3. «“Життєвий світ” – кордоцентризм – творча діяльність: співвідношення понять» відображено, що справжня діяльність для особистості – це внутрішнє рішення, яке детермінує зовнішню активність, відтак діяльність людини детермінована взаємообумовленістю «життєвого світу» та світосприйняття, в контексті яких визначається таке ставлення до світу, за допомогою якого властивості будь-яких речей отримують свою «видимість», «відчутність». «Життєвий світ» – кордоцентризм – творча діяльність проаналізовані в ролі компонентів світовідношення. Зазначено, що світосприйняття впливає на світовідношення, яке виникає і здійснюється як процес та результат виявлення різноманітних індивідуальних властивостей цілісної людської істоти, її сутнісних сил і їх реалізацію відповідно до специфіки доступних їй фрагментів світу. У світосприйнятті людини одночасно поєднані всі тонкощі її причетності до світу, зокрема й протистояння йому. У світогляді ж фіксується все те, що вона знає й в що вірить, що визначає зміст її світовідношення. Констатовано, що взаємообумовленість «життєвого світу» людини та світовідношення детермінується

суб'єктивним та інтерсуб'єктивним світами, у взаємодії «Я – інший – інші». Людина створює свій світ шляхом структурування свого життєвого простору відповідно до її світосприйняття, яке формується під впливом духовних, моральних, психологічних та естетичних чинників, цінність і значення яких для індивіда визначають оцінку минулого і сьогодення, погляди на майбутнє, а відтак – індивідуальні перспективи.

У розділі 2 «Дозвілля як об'єкт культурологічного аналізу», що складається з трьох підрозділів, аргументується думка щодо детермінації дозвіллевої діяльності «життєвим світом» людини.

У підрозділі 2.1. «Дослідження дозвілля як теоретичної проблеми: традиція та сучасний стан» констатовано, що проблема дозвілля сьогодні є однією з найбільш розроблених, і в галузі культурології, і в соціології, педагогіці та психології, а відтак, можна стверджувати, що ця проблема є міждисциплінарною. Показано, що культурологічний аспект обраної проблематики передбачає порівняння та взаємодоповнення різних за своїм змістом і спрямованістю галузей гуманітарного знання, зокрема, філософії, естетики, психології, мистецтвознавства та соціології, які дозволяють всебічно розкрити питання детермінації дозвілля «життєвим світом» людини. Оскільки сьогодні проблема дозвілля достатньо вивчена і представлена в значній кількості емпіричних та теоретичних розвідок, в роботі пропонуються «узагальнені» «моделі дозвілля»: «грецька», «соціологічна», «екзистенціальна», «психологічна», «інституційна», «гендерна», «ментальна».

Дозвілля є невід'ємним від таких доданків історії як особистість, суспільство, культура та держава, а відтак, дозвілля «реагує» на трансформації в суспільстві та є певною характеристикою його життєздатності, за своєю суттю, є віддзеркаленням потенціалу суспільного розвитку, особливо в періоди політичних та економічних змін.

У підрозділі 2.2. «Дозвілля в контексті проблеми “свобода та необхідність”» аргументовано, що проблема дозвілля взаємопов'язана з проблемою «свобода та необхідність», яка поєднується з проблемою ідеалу особистості, що, насамперед, є детермінантою дозвіллевої діяльності. Зауважується, що починаючи з кін. ХІХ ст., свободу трактують як «свободу від» та «свободу для». Також свобода розглядається з позицій екзистенціалізму: можливість бунту (А. Камю), приреченість людини на свободу (Ж.-П. Сартр), подолання відчуженості в контексті відношення «Я – Ти» (М. Бубер); звільнення та просвітництва (Т. Адорно), виходу людини за межі своєї одномірності (Г. Маркузе). У другій пол. ХХ ст. проблема свободи розглядається й у контексті проблем масової культури, а саме: «маси, якими керують» та «маси, які контролюють» (Ж. Дельоз).

Реалізація людини, зокрема й у дозвіллевій діяльності, потребує умов не тільки свободи, але і свободи волі, одним із аспектів якої є етична свобода, що є дедалі актуальнішою на рівні спільнот – соціальних груп, націй, суспільств, перед якими – на тлі сучасних проблем – постає необхідність вибору основоположних ціннісних орієнтирів їхнього розвитку та діяльності. Доведено, що дозвіллевій сфері життєдіяльності найбільше притаманна свобода

особистості – свобода як така і свобода волі, – що виявляється не тільки у виборі форм, місця, часу проведення дозвілля, а й в етичному її аспекті. У дозвіллевій сфері надзвичайно важливою є можливість свободи творчого прояву. Свобода людини, зокрема й свобода вибору дозвіллевої діяльності, обумовлена «життєвим світом» людини. Наголошено, що необхідно підвищувати значимість тих сфер культури, які довгий час знаходились поза увагою державних інститутів, що стверджували лише інституціолізовані цінності масової культури, а також реабілітації естетико-художніх цінностей, що сприяють індивідуалізованому дозвіллю.

У підрозділі 2.3. «Гра як стимул ігрового виміру “життєвого світу” людини» відзначено, що гра – це інтегральна діяльність, в яку можуть трансформуватися усі форми людської активності: фізичної, інтелектуальної, творчої та репродуктивної, а отже і дозвіллевої. У грі формується стратегічна поведінка, що дозволяє служити ефективним засобом соціалізації. Зазначено, що гра в системі культури виконує такі функції: соціалізуючу, комунікативну, транслуючу, гносеологічну. Життя первинніше гри, водночас чи не переважна більшість ігор – суть «гри-в-життя», звідки взяла початок відома метафора «життя-як-гра». Функції гри залежать від особистого й соціального буття індивіда, що, насамперед, впливає на «не-ігрову діяльність», тобто тип поведінки й ставлення до реальності. Акцентовано, що для переважної більшості теорій гри характерне прагнення до однозначної відповіді на питання про сутність і сенс гри, до того ж часто не враховується складність, поліфункціональність цього явища, а також його взаємозв'язок із «життєвим світом» людини.

Розділ 3 «Культуротворчий потенціал дозвіллевої діяльності» складається з трьох підрозділів, які розкривають проблематику морально-естетичного підґрунтя дозвіллевої діяльності, а також її культуротворчий потенціал.

У підрозділі 3.1. «Морально-естетичне підґрунтя дозвіллевої діяльності: доробок українських науковців» відзначається, що сьогодні існує необхідність не тільки зберігати й інтенсифікувати діяльність традиційних дозвіллевих закладів, але й удосконалювати сферу дозвілля. Підкреслюється, що будь-який заклад культури, основною функцією якого є організація дозвілля, повинен враховувати його морально-естетичний чинник, а також можливість творчої реалізації індивіда, результат якої має культуротворчий потенціал. У наукових розвідках гуманітаріїв достатньо послідовно опрацьований і моральний аспект світовідношення (С. Кримський, В. Малахов, М. Попович), і естетичний (І. Бондаревська, В. Іванов, А. Канарський, Ю. Сабадаш). Водночас, важливою ознакою української гуманістики завжди було прагнення до морально-естетичного аналізу цілої низки питань, пов'язаних із проблемою світовідношення у її найширшому охопленні. Означена тенденція яскраво представлена, передусім, у теоретичній спадщині О. Фортової, а також С. Кримського, В. Мовчан, Н. Наконечної, Л. Губерського, Р. Шульги, В. Личковаха, О. Попович, А. Залужної. Задля обґрунтування ролі морально-етичного підґрунтя культуротворчої сутності дозвіллевої діяльності розглянуто теоретичний досвід 70–90-х рр. ХХ ст., коли українська етика і

естетика опікувалися пошуками шляхів формування цілісного «морально-естетичного» подразника щодо активізації людської почуттєвості. Зокрема, В. Іванов зосереджував увагу на понятті «досвід», що знаходиться у тісному зв'язку із життєдіяльністю та внутрішнім світом особистості. Беручи до уваги позиції В. Іванова, у контексті проблеми дозвілєвої діяльності, можна зазначити про актуалізацію питання «діяльність – вчинок», адже активне дозвілля, спрямоване на духовно-естетичний розвиток, у порівнянні з пасивним відпочинком, або активно розважальним, є, за своєю суттю, вчинком, що потенційно відкриває нові обрії щодо формування особистості. У контексті проблеми детермінації «життєвим світом» дозвілєвої діяльності підкреслюється думка А. Канарського щодо реалізації або нереалізації естетичної потреби, естетичної діяльності, що є рішенням дилеми «буття» або «небуття» людини як особистості.

Підсумовуючи погляди сучасних українських теоретиків щодо проблем «життєвого світу» та світовідношення, в контексті яких доцільно розглядати дозвілєву діяльність, наголошується на значенні естетичного чинника у названих процесах, а також розумінні ними мистецтва як естетичного виразу світовідношення, а художньої творчості – як форми виявлення базового рівня людського досвіду, на якому життєві факти і події переходять у принципово інший модус, і стають людинотворчими символами «світоглядних істин», що конституують особистість.

У підрозділі 3.2. «Культурно-мистецькі практики дозвілєвої діяльності» показано, що укоріненість «естетичного» у «життєвому світі» людини є чинником культуротворення, підтвердженням чого виступає потенціал трансформації дозвілєвої діяльності в просвітницьку та мистецьку практику. Яскравим прикладом такої трансформації є діяльність літературно-мистецьких товариств та клубів за інтересами. Виокремлено думку О. Проценко, котра в контекст «життєвого світу» людини вводить проблему етикету, використовуючи своєрідну теоретичну структуру «життєвий світ» етикету, яка повинна відтворити «генезис культурних форм поведінки». Наприклад, процес становлення в умовах поч. ХХ ст. нових форм дозвілєвої діяльності вимагав вироблення нового етикету поведінки та манери спілкування. Час з надзвичайною силою підтвердить це, оскільки «етикет» французьких клубів відрізнявся від російських, а кафе футуристів взагалі були явищем, за висловом Д. Бурлюка, «вкрай самобутніми».

Зазначено, що естетичний, творчий аспект «життєвого світу» є підґрунтям для трансцендування за межі повсякденності, досягнення справжності людського існування і є вагомою детермінантою цілісності культури. Естетичне світосприйняття відображає навколишній світ, усю різноманітну діяльність людей та її результати в емоційно оцінюваних образах. Таким чином, естетичне світосприйняття людини, сформоване за допомогою мистецтва, творчої діяльності, «включених» у форми дозвілєвої діяльності, формує стиль життя, а разом з цим, є чинником культуротворення. Наголошується на тому, що деякі культурно-мистецькі форми дозвілєвої діяльності можуть бути представлені в ролі транскультурного феномену.

У підрозділі 3.3. «Атрибути міського життя як засоби розширення дозвіллевої діяльності» доведено, що під впливом новітніх інформаційних технологій відбувається процес «позачасовості часу», коли людина в своєму «життєвому світі» знаходиться в перманентному потоці миттєвих випадковостей, перетворюючись у «номада», тобто «мандруючого життям». Така ситуація пояснює актуалізацію в сучасній культурі «гри як життя» та «життя як гри». При цьому гра в дозвіллі не є обов'язковою грою у прямому сенсі, а може відображатись у будь-якій діяльності, не підкорятися утилітарним потребам, а демонструвати принцип свободи. Перевага сучасного часу полягає в тому, що будь-який індивід може обрати собі будь-яку форму дозвілля та дозвіллевої діяльності. І вибір цей залежатиме від факторів, які в сукупності визначають «життєвий світ» людини: психологічних потреб звернення до мистецтва, соціально-психологічних, що визначають сам процес сприйняття, а також від ціннісних орієнтацій особистості. Аргументовано, що людині, яка змушена у сучасному світі весь свій час витратити на утилітарний аспект існування, не вистачає дозвіллевої діяльності для реалізації витісненого з «серйозної» діяльності ігрового потенціалу. Цим фактором пояснюється популярність ігрових форм дозвілля, наприклад, театру-студії «Чорний квадрат». Можливість реалізувати себе в естетичному, зокрема й через гру, дає потенційну можливість реалізації себе і в соціумі, й у культурі взагалі.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано основні підсумки дослідження, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи.

- Звертаючись до існуючого в сучасній гуманістиці поняття «життєвого світу» людини, – як особистісного досвіду, який базується на розмаїтті чуттєво-розумового сприйняття, переживань, цінностей, так і досвіду навколишнього світу, де розгортається усе життя кожної окремої людини, – у дисертації відображено «життєвий світ» людини, який ототожнюється не лише з природними речами, а й з об'єктами в їх змістовній наповненості та значущості. Саме індивід оцінює та своїми вчинками і думками відображає ставлення до навколишнього світу через призму інтенційних процесів.

- Сміслові зв'язки і відносини людської життєдіяльності мають подвійне значення, оскільки, з одного боку, вони мають фундаментальні залежності і детермінації від всієї повноти світу; але з іншого – ці ж смислові зв'язки завжди існують в аспекті суб'єктивного відокремлення від світу, адже сенс не може мотивувати людську діяльність, якщо до нього не належить момент суб'єктивного самопокладання, прагнення суб'єкта, спираючись на смислові зв'язки, реалізувати, втілити в реальне буття свої проекти. Водночас, поліфуркація «життєвого світу» надає можливість стверджувати про потенціал як нарощування нових смислів, так і загроз ентропійних проявів. Саме тому є необхідність визначення морально-естетичних констант «життєвого світу». Відтак, стосовно дозвілля актуалізується культурологічна рефлексія морального, а також і естетичного підґрунтя «життєвого світу» у різновекторності її проявів – від феноменологічно-

онтологічного до аксіологічного та комунікативного дискурсу.

- Оскільки «життєвий світ» постає такою реальністю людини, де її буття проявляє себе у множинності смислових та значимих світів, то можемо стверджувати, що світовідношення є одним із значущих факторів, що детермінує й одночасно детермінується «життєвим світом» людини. У повсякденному житті людина не може існувати без постійної взаємодії та спілкування з іншими людьми. Відтак, реальність повсякденного життя – це інтерсуб'єктивний світ, який людина розділяє з іншими людьми: у взаємодії «Я – інший – інші», вагому роль у якій відіграє кордоцентризм – світовідношення, що органічно поєднує в людині її духовну, моральну, почуттєву та вольову сутності в єдине ціле, зображуючи її як цілісну творчу особистість.

- У дисертації в результаті ґрунтовного аналізу позиції сучасних українських теоретиків наголошується на значенні естетичного чинника в житті людини, який у дозвілєвій діяльності, де людина, керуючись індивідуальним світовідношенням, по-перше, сприймає мистецтво, а по-друге, має можливість долучитися – через види самодіяльної творчості – до нього. У цьому процесі естетичний чинник охоплює і сприйняття, і творчість. Показано, яку продуктивну роль у цьому процесі відіграє досвід, завдяки якому життєві факти і події переходять у принципово інший модус – є людинотворчими символами «світоглядних істин», що конституують особистість.

- Культурно-дозвілєва діяльність – складова частина вільного часу, що може бути використана задля виробництва, розповсюдження чи споживання цінностей культури, спілкування, творчості, розваг, відпочинку та інших видів вільної, офіційно нерегламентованої діяльності людини. Культурно-дозвілєва діяльність взаємопов'язана з проблемою «свободи та необхідності», яка співвідноситься з питанням ідеалу особистості, що, насамперед, є детермінантою дозвілєвої діяльності. Свобода передбачає усвідомлену активність, опосередковану «ціннісним» розуміння того, що свобода кожного «Я» закінчується там, де починається свобода «Іншого». Людина має свободу і саме тому є відповідальною за свої дії. Але умови, в яких реалізується її свобода, детермінуються «життєвим світом» людини. Особливою рисою дозвілєвої сфери життєдіяльності є свобода особистості – свобода як така і свобода волі, – що виявляється не тільки у виборі форм, місця, часу проведення дозвілля, а й в етичному її аспекті, оскільки свобода кожного закінчується там, де починається свобода іншого. У дозвілєвій сфері важливою є можливість свободи творчого прояву. Наголошується, що в сучасній Україні найбільшої уваги потребують «культурно-творчий» та «культурно-споживчий» типи дозвілєвої діяльності, адже вони відображають загальний стан культури, зокрема, співвідношення свободи та необхідності у дозвілєвій діяльності. Свобода є способом детермінації духовної діяльності. Культурно-дозвілєва діяльність – це не тільки передумова розвитку особистості, а й культури в цілому. Якщо у дозвіллі особистість реалізує притаманні їй унікальні індивідуальні здібності, то й у культурі вони знайдуть яскраве вираження.

- Розглядаючи гру як стимул ігрового виміру «життєвого світу» людини, у дисертації підкреслено її інтегральність, що дозволяє трансформувати всі

форми людської активності: фізичну, інтелектуальну, творчу та репродуктивну. Мотив гри тісно взаємопов'язаний з її метою, яка може бути неусвідомленою або усвідомленою, і впливає на інтенсифікацію творчої або розумової активності. Система правил створює ігровий простір, який моделює «іншу-реальність», яка чи то доповнює існуючу реальність як таку, чи то взагалі заміщає її, створюючи «симулякр реальності» – так би мовити, інші світи. Вибір тієї чи іншої «гри» детермінується «життєвим світом» людини, оскільки гра формує стратегічну поведінку, яка є ефективним засобом соціалізації.

- Як відомо, під впливом новітніх інформаційних технологій відбувається процес «позачасовості часу», коли людина в своєму «життєвому світі» знаходиться в перманентному потоці миттєвих випадковостей, які поглинають минуле та майбутнє, насичуючи його («життєвий світ») беззмистовними ефектами. Людина відчуває на собі, внаслідок чого сама перетворюється у «номада» – «мандруючого життям». Така ситуація пояснює актуалізацію в сучасній культурі «гри як життя» та «життя як гри», адже гра є різновидом подвоєння реальності. Протягом дозвілля гра отримує оптичне та акустичне маркування: у вигляді книги, екрану тощо, інтерпретація яких залежатиме від «життєвого світу» людини. Пасивне дозвілля пропонує учасникам відчувати на собі все, що вони побачили або почули. Дозвілля ж активне (дозвіллева діяльність) – передбачає залучення, або включення, реципієнта в певний процес, який для нього має певну цінність. Активне дозвілля сприяє комунікації, наприклад, обміну судженнями. Естетична та моральна цінність результату цієї діяльності має культуротворчий потенціал. Підтвердженням цієї думки є діяльність клубів, «Літературно-артистичних товариств», театрів-кабаре, а також постійне нарощування нових форм дозвіллевої діяльності.

- У дослідженні зазначено, що творчий аспект «життєвого світу» надає ґрунтовні підвалини для трансцендування за межі повсякденності, що, насамперед, «переводить» ігровий інстинкт з архаїчних форм, володіючих руйнівним потенціалом, у форми виробничі, утилітарні, інтелектуальні, духовні та естетичні. Цей процес здійснюється і завдяки дозвіллевій діяльності. Естетичне ж світосприйняття людини, її творча діяльність, зокрема й у час дозвілля, формують стиль життя, а разом з цим, є чинником культуротворення.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Сидоровська Є. А. Дозвілля в сучасній Україні як об'єкт культурологічного дослідження: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2015. Вип. 35. С. 119–126.

2. Сидоровська Є. А. «Життєвий світ» людини: до історії проблеми. *Мистецтвознавчі записки*. 2016. Вип. 30. С. 156–169.

3. Сидоровська Є. А. «Життєвий світ» людини як чинник освоєння та конструювання соціокультурного простору: досвід опрацювання проблеми. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2016. Вип. 2(7). С. 46–53.

4. Сидоровська Є. А. Ігровий вимір дозвілля: досвід опрацювання проблеми. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2016. Вип. 36. С. 140–148.

5. Сидоровська Є. А. Дозвіллева діяльність як чинник формування якості життя людини у соціокультурному просторі ХХІ ст. *Питання культурології*. 2017. Вип. 33. С. 198–205.

Стаття у виданні, внесеному до міжнародних наукометричних баз

6. Sydorovska I. Regarding understanding the relationship between creativity and life-world of a human. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 2. С. 157–163.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Сидоровська Є. А. Міждисциплінарний підхід до визначення поняття «дозвілля». *Українська культура: перспективи євроінтеграції. Інноваційні процеси в сучасній культурі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 7–8 квіт. / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2016. Ч. 1. С. 195–197.

8. Сидоровська Є. А. Феномен гри в системі гуманістичного знання. *Національні культури у глобалізованому світі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (6–7 квіт. 2017 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, каф. філософії, каф. культурно-дозвіллевої діяльності. Київ, 2017. С. 413–415.

9. Сидоровська Є. А. Міжкультурний потенціал вітчизняних культурно-дозвіллевих практик (на прикладі театру-студії імпровізації «Чорний квадрат»). *Економіка і культура України в світових глобалізаційних процесах: позиціонування і реалії* : III Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 берез. 2018 р. : тези доп. / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2018. Ч. 1. С. 183–184.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

10. Сидоровська Є. А. Дозвілля у контексті проблеми «свободи і необхідності». *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2015. Вип. 21. С. 145–150.

11. Сидоровська Є. А. Креативність як важлива компонента сучасних дозвіллевих форм. *Культурологічний альманах*. 2016. Вип. 3. Управління культурними проектами і креативна індустрія. С. 71–73.

АНОТАЦІЯ

Сидоровська Є. А. «Життєвий світ» людини як детермінанта дозвілєвої діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології зі спеціальності 26.00.01 – Теорія та історія культури (культурологія). – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури України, Київ, 2018.

У дисертації здійснено культурологічний аналіз «життєвого світу людини» як детермінанти дозвілєвої діяльності. Звертаючись до існуючого в сучасній гуманістиці поняття «життєвого світу» людини, – як особистісного досвіду, який базується на розмаїтті чуттєво-розумового сприйняття, переживань, цінностей, так і досвіду навколишнього світу, де розгортається усе життя кожної окремої людини, – у дисертації відображено «життєвий світ» людини, який ототожнюється не лише з природними речами, а й з об'єктами в їх змістовній наповненості та значущості. Саме індивід оцінює та своїми вчинками і думками відображає ставлення до навколишнього світу через призму інтенційних процесів. Поліфуркація «життєвого світу» надає змогу стверджувати, що потенціал є як нарощуванням нових смислів, так і загрозою ентропійних проявів. І саме тому необхідно визначити морально-естетичні константи «життєвого світу». Щодо дозвілля, то актуалізується культурологічна рефлексія морального, а також і естетичного підґрунтя «життєвого світу» в різновекторності її проявів – від феноменологічно-онтологічного до аксіологічного й комунікативного дискурсу.

У теоретичному аспекті дозвілля взаємопов'язане з проблемою «свободи та необхідності», яка співвідносна з ідеалом особистості, і це, насамперед, є детермінантою дозвілєвої діяльності. Розглядаючи гру як стимул ігрового виміру «життєвого світу» людини, у дисертації підкреслено її інтегральність, що дозволяє трансформувати всі форми людської активності: фізичну, інтелектуальну, творчу та репродуктивну. Мотив гри взаємопов'язаний з її метою, яка може бути безсвідомою або свідомою, і впливає на інтенсифікацію творчої або розумової діяльності. Система правил створює ігрове поле, яке моделює «іно-реальність», яка є доповненням до існуючої реальності, або взагалі її замінює, створюючи «симулякр реальності» – «інші світи». Вибір гри детермінується «життєвим світом» людини, оскільки гра формує стратегію поведінки, яка є ефективним засобом соціалізації.

Творчий аспект «життєвого світу» надає ґрунтовні підвалини для трансцендування за межі повсякденності, що, насамперед, «змінює» ігровий інстинкт з архаїчних форм, які мають руйнівний потенціал, у форми виробничі, утилітарні, інтелектуальні, духовні та естетичні. Цей процес відбувається і завдяки дозвілєвій діяльності. Естетичне ж світосприйняття людини, її творча діяльність, зокрема й дозвілля, формують стиль життя, який є чинником культуротворення.

Ключові слова: «життєвий світ» людини, дозвілєва діяльність, світовідношення, кордоцентризм, «свобода та необхідність», гра, творча діяльність, культуротворення.

АННОТАЦИЯ

Сидоровская Е. А. «Жизненный мир» человека как детерминанта досуговой деятельности. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 26.00.01 – Теория и история культуры (культурология). – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство культуры Украины, Киев, 2018.

В диссертации осуществлен культурологический анализ «жизненного мира» человека как детерминанты досуговой деятельности. Опираясь на существующее в современной гуманистике понимание «жизненного мира» человека, – как личностно-опытного и в опыте обозримого мира, данного в богатстве чувственно-умственного восприятия, переживаний и ценностей, где разворачивается вся жизнь каждого отдельного человека, – в диссертации показано, что в «жизненном мире» человек имеет дело не просто с природными вещами, а с объектами в их смысловой наполненности и значимости. Сам же индивид выступает оценивающим, «желающим», в каждом своем акте выражая свое отношение к окружающему миру через призму интенциональных процессов. Полифуркация «жизненного мира» дает право утверждать о потенциале, как наращивании новых смыслов, так и угроз энтропийных проявлений. Именно поэтому становится необходимым определенность морально-эстетических констант «жизненного мира». Поэтому относительно досуга актуализируется культурологическая рефлексия морального, а также и эстетической основы «жизненного мира» в разноректорности его проявлений – от феноменологически-онтологического к аксиологическому и коммуникативному дискурсу.

В теоретическом аспекте досуг связан с проблемой «свободы и необходимости», которая соотносится с вопросом идеала личности, что, в свою очередь, является детерминантой досуговой деятельности. Рассматривая игру как стимул игрового измерения «жизненного мира» человека, в диссертации подчеркнута ее интегральность, что позволяет трансформировать все формы человеческой активности: физическую, интеллектуальную, творческую и репродуктивную. Мотив игры тесно связан с ее целью, которая может быть бессознательной или осознанной, и влияет на интенсификацию творческой или умственной активности. Система правил создает игровое пространство, моделирующее «ино-реальность», которая то дополняет существующую реальность как таковую, то вообще замещает ее, создавая «симулякр реальности» – «другие миры». Выбор той или иной «игры» детерминируется «жизненным миром» человека, поскольку игра формирует стратегическое поведение, что позволяет служить эффективным средством социализации.

Творческий аспект «жизненного мира» закладывает фундаментальные основы для трансцендирования за пределы повседневности, что, в свою очередь, «переключает» игровой инстинкт из архаических форм, обладающих разрушительным потенциалом, в формы производственные, утилитарные, интеллектуальные, духовные и эстетические. Этот процесс осуществляется и

благодаря досуговой деятельности. Эстетическое же мировосприятие человека, его творческая деятельность, в том числе и в часы досуга, формируют стиль жизни, а вместе с этим, становятся фактором культуротворчества.

Ключевые слова: «жизненный мир» человека, досуговая деятельность, мироотношение, кордоцентризм, «свобода и необходимость», игра, творческая деятельность, культуротворчество.

SUMMARY

Sydorovska, Ye. "Life world" as a determinant of leisure activity. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Cultural Studies. Specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture (Cultural Studies) – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis provides a cultural analysis of the lifeworld as a determinant of leisure activity. Referring to the lifeworld concept existing in modern humanism, as personal experience based on the diversity of sensory-mental perception, feelings, values and experience of the outside world, in which the whole life of each individual takes place, the thesis reflects the lifeworld of a person, which is identified not only with natural things but also with objects in their meaningfulness and significance. It is the individual who evaluates and, through his actions and thoughts, reflects the attitude towards the outside world through the prism of intentional processes.

In the theoretical aspect, leisure is interconnected with the problem of “freedom and necessity”, which correlates with the ideal of the individual, and this is, above all, a determinant of leisure activity. At the same time, the ethical aspect of this problem remains important, since one person’s freedom ends where another’s begins.

An effective means of shaping human behavior, socializing and enhancing the intellectual, physical, reproductive and creative abilities of the individual is the game. Emphasizing its integrity, the game is regarded as the stimulus of the game dimension of the lifeworld.

The creative aspect of the lifeworld provides a solid foundation for transcending beyond the limits of everyday life. Polyfuration of the lifeworld suggests that potential is both an expansion of new meanings and a threat of entropy manifestations. That is why it is necessary to determine the moral and aesthetic constants of the lifeworld. Aesthetic perception of the person, his creative activity, including leisure, forms a lifestyle that is a factor in cultural development.

Key words: lifeworld, leisure activity, attitude to the outside world, cordocentrism, “freedom and necessity”, game, creative activity, cultural development.

Підп. до друку 27.08.2018 р. Формат 60x84 1/16. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,93. Зам. 196. Наклад 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011